

อารมณ์ขันในการเล่นสัควา

อำพล สุวรรณธาดา

ผมมีความเชื่ออย่างหนึ่งว่าคนที่มี “อารมณ์ขัน” (Sense of humour) เป็นคนที่น่าคบหา เพราะเมื่อพบปะพูดคุยมีแต่ความรื่นเริงสรรหา แม้ว่าท่านเหล่านั้นจะมีเรื่องเดือดเนื้อร้อนใจประการใด ก็ไม่เคยนำมาพูดคุยให้เพื่อนร่วมวงสนทนาต้องเคร่งเครียด ด้วยท่านมองเรื่องเหล่านั้นเป็นที่น่าขำขันไปหมด

“อารมณ์ขัน” เป็นคำที่มีความหมายชัดเจนในตัว รูปคำเรียบง่ายออกเสียงง่าย และเป็นคำที่ไม่น่าจะมีความจำเป็นต้องให้ “นิยาม” หรือ ถ้าจะให้ก็คงได้เพียงว่า “ลักษณะนิสัยที่มักเห็นเรื่องต่างๆ เป็นสิ่งที่น่าหัวเราะ สนุกสนาน รื่นเริง และปิติยินดี อารมณ์ขันมีได้ในทุกคำพูด ในทุกข้อความและโดยเฉพาะในบท สัควาที่เล่นได้ต่อกัน

“การเล่นสัควา” เป็นการละเล่นอย่างหนึ่งที่มีมาแต่โบราณ เมื่อใดที่บ้านเมืองสงบ ไม่มีศึกสงครามทั้งภายในภายนอก ในพอลถึงฤดูน้ำหลาก เช่น ในเดือน ๑๑-๑๒ อันเป็นฤดูกาลทอดกฐิน ผ้าป่า หรือการเที่ยวเรือตามท้องทุ่ง ผู้มีบรรดาศักดิ์ มีข้าทาส บริวาร มีวงมโหรีของตน ก็จะล่องเรือเล่นบันเทิงไปตามท้องน้ำ เมื่อไปพบปะกับวงอื่นเจ้าของวงก็จะให้วาดเรือเข้าใกล้ บอกลักกวางส่งให้นักร้องร้องโต้ตอบกัน อาจเป็นนางนงเกี้ยวพาราสี หรือถ้าเป็นวงชายด้วยกัน วงหญิงด้วยกัน ก็จับกลุ่มชวนโต้เป็นเรื่องเป็นราวเรื่องใดเรื่องหนึ่งก็ได้

การที่จะเล่นสัควาโต้ตอบกันให้สนุกไม่น่าเบื่อทั้งผู้เล่นและผู้ฟัง ผู้บอกสัควาจะต้องเป็นผู้มีอารมณ์ขันเป็นคนมองโลกในแง่ดีและรับผิดชอบในผลงานของตน มีปฏิภาณในการโต้ตอบแก้ฝีปากของฝ่ายตรงข้ามและเป็นคนทันสมัย ทันเหตุการณ์ ทั้งสังคม การเมือง เศรษฐกิจ มาร์ค ทเวน (Mark Twain) กล่าวว่า “อารมณ์ขัน ของคนขึ้นอยู่กับเรื่องราวและวิธีเล่าเรื่อง” เรื่องขำเรื่องเดียวกัน ถ้าผู้เล่าต่างกันหรือผู้ฟังต่างกลุ่มกันความรู้สึกขำอาจเกิดขึ้นหรือไม่ก็ได้ ทั้งนี้ ขึ้นอยู่กับนิสัยใจคอ ความรอบรู้ อารมณ์ ประสบการณ์ และอายุของผู้เล่าและผู้ฟังด้วย

ผมเคยไปเล่นสัควาในโรงเรียนมัธยมแห่งหนึ่ง เราพยายามหาข้อมูลมาอย่างดีทั้งเรื่องการเมือง สังคมและเศรษฐกิจ แต่ปรากฏว่า เมื่อบอกสัควาทแรกจบลง ไม่มีปฏิภาณสะท้อนกลับแต่อย่างใด ไม่มีเสียงตบมือหรือหัวเราะ หรือแม้แต่อาการอึดอึ้งของผู้ฟัง รู้สึกผิดหวังและเกิดความว่าเหวเหมือนนั่งอยู่คนเดียว ผมต้องปรับเปลี่ยนมุขใหม่ จึงได้รับการสนองตอบตามสมควร ตอนแรกคิดจะเล่นตามแบบที่ถนัด เลยลืมนึกถึงเพศและวัยของผู้ฟังส่วนมาก

การเล่นสัควาอาจจะสนุกได้ตั้งแต่การไหว้ครู ซึ่งอาจจะใช้สำนวนที่เพราะพริ้ว งามหรูหรือโลดโผน อย่างไม่รู้ได้เพราะถ้าไหว้ครูได้ดีก็เรียกศรัทธาจากผู้ฟังได้มาก คำเกริ่นชวนของฝ่ายชายและคำตอบรับของฝ่ายหญิงเป็นสัควาเชิงปฏิพากย์ที่แสดงถึงฝีปากได้อย่างเต็มที่ อาจเตรียมมาก่อนได้บ้าง แต่ต้องปรับเปลี่ยนให้เหมาะสมกับสถานการณ์

บทแจกตัวหรือการกำหนดตัวผู้เล่นและเรื่องที่จะให้เล่น ในปัจจุบันมักจะกำหนดไว้ก่อน แต่พอถึงเวลาจริงอาจไม่เป็นไปตามนั้น เนื่องจากเปลี่ยนตัวผู้บอกสักวาบ้าง เชิญนักสักวาท้องถิ่นเข้าร่วมวงบ้าง ทำให้ต้องปรับกลอนไปตามตัวบุคคล บางครั้งไปเห็นนักสักวาฝีปากคมที่ตั้งใจจะมาชมเฉยๆ ก็ถูกเชิญเพิ่มเข้ามาในรายการทันทีก็มี

ถ้าการเล่นสักวาเป็นการเกี่ยวพาราสีต่างๆ ไป ก็มักจะเป็นในทำนองกลอนปฏิพากย์ได้ ตอบชิงไหวชิงพริบอาจจะมีการขั้วล้อในเรื่องส่วนตัวที่เปิดเผยได้ และเป็นที่ยุติกันแล้วในหมู่ผู้ฟัง เช่น รุปร่างหน้าตาที่อ้วนผอม สูงต่ำ คำขาว หรือหัวล้าน หัวหงอก หรือ บางทีก็เอาหน้าที่การทำงาน เช่น หมอ ครู นักปกครอง นักการเมือง เหล่านี้มาใส่ไว้ในบทสักวาให้เป็นที่สนุก เช่น

“สักวานั้นใครที่โหนหนอ พันก็หลอหน้าก็ย่นคล้ายคนแก่
ประหลาดจริงยิ่งมองเหมือน “กองแล” เทียวมาแห่เสื่อหลับให้ลับเล็บ...”

(“กองแล” เป็นชื่อหัวหน้าคณะปฏิวัติลาว ในราว พ.ศ. ๒๕๐๒ ทำสำเร็จได้เดือนยศจาก “ร้อยเอก” เป็น “นายพลกองแล”)

แต่ถ้าการเล่นสักวาเป็นการแจกตัวและแจกบทให้เล่นกันตามเนื้อเรื่องในวรรณคดี ผู้เล่นสักวาต้องมีลำดับการเล่น เพื่อให้เรื่องดำเนินไปตามความเป็นจริงในวรรณคดีนั้นๆ เช่น ถ้าเล่นเรื่องสังข์ทองตอนตีคฤ ก็ต้องเริ่มจากพระอินทร์ที่ร้อนอาสน์แล้วสอดส่องดูเหตุเภทภัยในเมืองมนุษย์ สั่งมาตุลีจัดทัพไปล้อมเมืองสามล ชวนท้าวสามลตีคฤ หกเขยออกสู้แทนแต่แพ้ มณฑาต้องไปขอร้องเจ้าเงาะมาแก้มือ พระอินทร์ทำเป็นแพ้ ก็จบตอน ในการดำเนินเรื่องก็ให้เป็นไปตามนี้ ส่วนจะมีบทแทรก มีตัวละครในบทอื่น เช่น เสนา หรือ พระวิษณุกรรม หรือชาวบ้านปรากฏอยู่ด้วยก็ย่อมได้ ถ้าไม่ทำให้เนื้อเรื่องเสียไป และมีผู้บอกสักวาเพียงพอที่จะเล่นต่างบทบาทกัน

ลำดับการบอกสักวานั้นจะมีการเขียนไว้ล่วงหน้า เหมือนการเขียนบทละคร แต่ไม่ได้เขียนบทพูดให้มีเพียงตัวละครไว้ก่อนว่าหลัง หรือตามใคร เพื่อให้เรื่องเป็นที่เข้าใจ นักสักวาจะแต่งบทเองแล้วจะอ่านบทที่แต่งไว้จนจบ จึงส่งให้นักร้องร้องส่ง ซึ่งเป็นการปรับปรุงจากของโบราณที่ผู้บอกสักวาจะบอกส่งให้นักร้องทีละคำกลอน ในขณะที่นักร้องและวงดนตรีบรรเลง คนต่อไปก็จะแต่งบทของตนได้ตอบบทคนก่อนและส่งเรื่องต่อตามลำดับ

ในการร้องส่งของวงดนตรีนั้น นักดนตรี และนักร้องจะต้องเลือกเพลงให้เหมาะกับเนื้อหาของสักวา เพื่อให้เกิดความสนุกสนานแก่ผู้ฟัง นักดนตรีและนักร้องที่ร่วมวงสักวา ต้องชำนาญเพลงและมีปฏิภาณที่จะเลือกเพลงเล่นในทันทีทันใดด้วย ถ้าชำผู้ฟังอาจเกิดความรำคาญหรืออึดอัดใจ

ส่วนบทสักวานั้น แม้ผู้บอกสักวาจะถูกกำหนดให้เล่นตามเนื้อเรื่อง แต่ก็ไม่จำเป็นจะต้องเดินตามเนื้อหาอย่างเคร่งครัด ปกติแล้วจะเดินเรื่องด้วยคำกลอนเพียงสองหรือสี่วรรค ส่วนอีก ๔ วรรคที่เหลือนักสักวาจะต้องสอดใส่ “อารมณ์ขัน” ด้วยปฏิภาณของนักสักวาเอง เพื่อความสนุกครึกครื้นของผู้ฟัง

“อารมณ์ขัน” ของนักสัทกวาที่สอดแทรกเข้าไปในแต่ละบทนั้น สืบเนื่องจากบทสัทกวาทั้งของเก่าและของใหม่ มักจะหนีไม่พ้นเรื่องต่อไปนี้

๑. การเล่นคำ อาจนำถ้อยคำมาตัดแปลงด้วยวิธีการต่างๆ อาจตัดคำ เช่น “ด้วยจะเด็ดมีแต่ ‘จะ’ เป็นประจำ” ตักรูปสระ เช่น อยากจะให้ถึงลงจากต้นไม้ต้องเอาสระอ้อออก การสลับที่ของคำ เช่น ชมเชย เป็น เชยชม แต่ไม่นิยมเล่นคำพวนหรือคำหยาบ อาจจะมีคำพวนในเชิงขบขันบ้างแต่พวนแล้วต้องไม่หยาบคาย นอกจากนี้มีการใช้คำคะนอง คำพูดล้อเลียน คนพูดไม่ชัด พูดติดอ่าง ภาษาถิ่น หรือ คำกำกวม ด้วย

๒. การใช้สำนวนโวหารยั่วล้อ การยั่วล้อเป็นศิลปะการใช้ถ้อยคำเพื่อเสียดสี กระแนะกระแหน ประชดประชันเชิงถากถาง เย้ยหยัน แต่ต้องไม่ถึงกับแดกดัน หรือก้าวร้าวจนเข้าข่ายละเมิดหรือหมิ่นประมาท ศิลปะการยั่วล้อแบบนี้ นักสัทกวานิยมใช้กันมาก โดยอาศัยโวหารกวียั่วล้อเสียดสีนักการเมือง หรือ ผู้มีบทบาทมีอำนาจในบ้านเมือง อาจให้ตัวละครที่เป็นตัวนำสวมบทบาทนายกรัฐมนตรี หรือ รัฐมนตรีคนดัง เช่น ในบทของพระอภัยมณี เมื่อ พ.ศ. ๒๕๒๕ ว่า

สัทกวาพระอภัยไม่ปฏิเสธ	ลำแดงเดชครองบุรีแล้วสี่สมัย
แม้บอกไม่ทะเขยอทะยานสักปานใด	เขาใส่พานมาให้ก็ต้องรับ
หัวหน้าพรรคใหญ่ใหญ่ไร้สามารถ	ต้องยอมทิ้งมารยาทคืนคำกลับ
ชาติขาดเราก็จะพลอยเกิดย่อยยับ	ฝ่ายกองทัพว่าอย่างไรคุ้มไหมเอ๋ย

๓. การใช้โวหารขัดแย้ง เพื่อสร้างและดึงดูดความสนใจของผู้ฟัง อาจจะนำถ้อยคำหรือโวหารที่ขัดแย้งกัน มาใช้กับความคิดสองนัย หรือสำนวนสองสำนวน หรือ นำเรื่องคนละเรื่องมาไว้ด้วยกัน เช่น วรรณคดีเรื่องอุณรุทธร้อยเรื่อง นักสัทกวาไม่ค่อยได้ใช้วิธีนี้บ่อยนัก เพราะผู้ฟังรับชมไม่ได้ เข้าใจผิดไปเลยก็มี ถ้าเป็นภาษาเขียนธรรมดา หรือบทกลอนทั่วไป หรือแม้แต่การพูด มักนิยมใช้โวหารแบบนี้มาก สุภาษิตที่ว่า “ไก่อเห็นตีนงู งูเห็นนมไก่” ก็เกิดมาจากโวหารเชิงขัดแย้งนี้ เพราะสุภาษิตที่แท้จริง คือ “งูเห็นตีนงู ไก่อเห็นนมไก่” หมายความว่าพวกเดียวกันเท่านั้นที่จะรู้ทันกัน ดังในโคลงสุภาษิตโลกนี้ติว่า

ตีนงูงูไชร้หาก	เห็นกัน
นมไก่ไก่อสำคัญ	ไก่อรู้
หมูโจรต่อโจรหัน	เห็นเล่ห์ กันนา
เชิงปราชญ์ฉลาดกล่าวผู้	ปราชญ์รู้เชิงกัน

๔. การใช้โวหารที่กล่าวเกินจริง เป็นการใช้ถ้อยคำที่เหลือเชื่อเป็นไปไม่ได้ ทำให้เกิดอารมณ์ขันโดยไม่ต้องอธิบาย เช่น พรรคพวกไปทำงานอยู่ในป่าเขา หรือไกลเมืองหลวงนานๆ เห็นควายขี้มได้ เธอเห็นผ้าลายจุดราคามันถูกคิดเลยเหมาจากร้านมาเสีย ๕ พับ ทั้งมัน หมอน ผ่ามุ้ง แม้กระทั่งเสื้อแมวก็ลายจุดไปหมด เป็นต้น

๕. การใช้การเปรียบเทียบหรือบรรยายง่าย ๆ เป็นตลกเรื่องจริง คือ เอาความจริงจริง ๆ มาเขียน เช่นในเรื่องระเด่นลันได ชมโฉมนางประเดะว่า “พิศแต่หัวตลอดเท้าขาวแต่ตา” หรืออิทธิฤทธิ์ของ ระเด่นลันไดว่า “พีกีทรงศักดากล้าหาญ แต่ข้าวสารสองกระบุงยังแบกไหว ปลาแห้งพีเอาเข้าเผาไฟ บัดเดียวใจเคี้ยวเล่นออกเป็นจุน” หรือในอุณรุทร้อยเรื่องที่ให้ “รู้พลให้แปลงเป็นโยธา ไอยราแปลงเป็นคชสาร พาศีแปลงเป็นอาชาชาญ พระพรหมานแปลงเป็นท้าวธาดา” เหล่านี้เป็นเรื่องอารมณ์ขันที่นักสัทวจะหามาเล่นได้ทั้งนั้น

๖. เรื่องตลกแบบนิทานพื้นบ้าน ตามคติของนิทานพื้นบ้านนั้น มักจะเอาเรื่องสองแง่สามง่าม เรื่องความโง่-ความฉลาด เรื่องเพศ (ที่ไม่หยาบคาย) จุดอ่อนของคนพิการ แม่ยาย-ลูกเขย ตาเถน-นางชี คนต่างถิ่นหรือต่างชาติ คนเกียจคร้าน เหล่านี้มาเป็นเรื่องล้อเลียนแบบจำขัน ซึ่งนักสัทวอาจจะนำมาพูดในบทสัทวได้เช่นกัน

๗. ล้อเลียนสังคม คนละแบบกับการขำล้อในข้อสอง การล้อเลียนสังคมนั้นอาจจะเอาเรื่องละครยอดนิยม หรือเพลงยอดนิยม ดาราที่คนคลั่งไคล้ สมญานามผู้ยิ่งใหญ่ มาใส่ไว้ในบท สัทว บางครั้งพอเอ่ยชื่อก็เป็นทีถูกใจของผู้ฟังได้ เช่น

สัทวขุนช้างทำวางเฉย	ช่างไม่เคยลงใครเอาไปฆ่า
เจ้าพลาชยามเสียดึกเทียว เศคมา	ร้องผักชีโรยหน้ามาทีเดียว
ลองอย่างนี้ไม่มีทางจะเก่งเลข	ให้หัวใจเอกเขนกจนหน้าเขียว
ปล่อยลูกรักปอนปอนอ่อนกันเชียว	เอาปริญญาไขเจียวใบเดียวเอ๋ย

เท่าที่กล่าวมาทั้งหมดนี้เป็นเรื่องของอารมณ์ขันในการเล่นสัทว ของนักสัทวทั่ว ๆ ไป ทั้งในสมัยโบราณและสมัยปัจจุบัน ผู้เล่นจะเล่นสัทวได้ดีนั้นจะต้องเป็นผู้มีอารมณ์ขัน เป็นผู้ทันเหตุการณ์ มีไหวพริบ และมีความรับผิดชอบ ถ้าใครอยากเป็นนักสัทวจะยึดถือตำรานี้ก็ไม่ว่าอะไร ถ้าทำได้ดีแล้วอย่าลืมมาเข้าวงของผู้เขียนด้วยกัน

(๒๖ ตุลาคม ๒๕๓๔)